

Otkrića puka

Pojmovi "narod" i "puk" pripadaju skupu pojmova kojima se trajno koriste sve društvene znanosti – a povijest i etnologija napose – tako bezbrižno da se stvara dojam kako je njihov sadržaj posve jasan, a značenje objektivno utvrđeno. No kada se pažljivije razmotre usputna objašnjenja tih pojmova u raznim povijesnim i kulturnopovijesnim studijama, može se zapaziti kako počivaju najčešće na tautologijama, a olaku upotrebu opravdava jedino njihova sveobuhvatnost.

Taj lagodan odnos prema pojmovima koji imaju izrazito vrijednosni značaj proizlazi iz dvije osnovne boljke tih znanosti: iz nedostatka socioloških analiza raznih povijesnih sredina kojima se istraživanja bave, i nedovoljne kritičke svijesti za metode koje određuju ta istraživanja. Lišen stvarnih povijesnih sadržaja, pojam "naroda" dobiva izvanvremensko značenje i pretvara se u svojevrsnu mitološku avet, a povijest koja priziva takve aveti sličnija je mitologiji nego pravoj znanosti.

Poput mnogih drugih velikih općih pojmova, tako i pojmovi "puk" i "narod" imaju svoju povijest koja uvjerljivo pokazuje kako su se u toku vremena mijenjali i njihov sadržaj i vrijednosno značenje. Ako ništa drugo, ono bi česta upotreba (i zloupotreba) tih pojmova u politici morala upozoriti znanost kako to nisu posve bezazlene imenice.

"Otkriće puka" još je složeniji pojam, jer se upravo njime obilježavaju posve određene promjene u shvaćanjima pojmova puka i naroda i promjene odnosa prema sadržajima koje su oni pokrivali. Ne potcjenjujući značenje nekih ranijih "približavanja puku" u filozofskim i povijesnim spisima (a da se o odnosima pučkih i "učenih" jezika i ne govori), znanstveno zanimanje za "narod" i njegovo stvaralaštvo javlja se tek u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, da se široko ispolji u različitim objavama europskog romantizma u prvim desetljećima prošlog stoljeća. Kao i neki drugi romantički zanosi, tako je i zanimanje za "narod" imalo značaj bijega u prošlost, traganja za nekim "prvobitnim", "čistim" oblicima života. Daleki "plemeniti divljak", o kojemu je propovijedao Jean Jacques Rousseau, otkriven je u europskom prostoru i vremenu.

U brojnim kritičkim pristupima europskom romantizmu već je odavno naglašeno kako je taj bijeg u prošlost, to bolećivo zanimanje za sve pojave "iskonskog" života u vremenu i prostoru, bio bijeg od nove stvarnosti života toga vremena, iz sredina koje su procesi industrijalizacije i urbanizacije otpočeli korjenito mijenjati.

Od samih početaka, od prvih Herderovih spisa, pa sve do kasnih odjeka u sociologiji jednog Ferdinanda Tönniesa potkraj devetnaestog stoljeća, to novo vrednovanje "izvornih" oblika društvenoga i duhovnog života bilo je izrazito dvoznačno. U poštivanju društva u kojima razlike između povlaštenih i obespravljenih, obrazovanih i neobrazovanih nisu bile zasječene s onako bolnom oštrinom kao u devetnaestom stoljeću, ispovijeda se često istinski demokratizam. On je jasno izražen u Herderovoj kritici njemačke historiografije, koja se bavi samo "patologijom carske glave, a ne razmišlja o filozofiji cijeloga narodnog tijela" – no već pretkraj osamnaestog stoljeća neodređenu, "idiličnu", Arkadiju potiskuju drugi predjeli. U povijesti se traže drugi uzori, koji se suprotstavljaju vlastitu vremenu, a u "narodnoj predaji" traže se potvrde opravdanja za trajnost konzervativnih shvaćanja međuljudskih odnosa.

Umjesto jednakosti što su je zahtijevali i slavili rani romantičari, u "prirodnim" društvenim sredinama ističu se kasnije sve hijerarhijske veze koje su ih prožimale i nemoćna pokornost glava-

rima, od oca obitelji do velikih vođa. Kao osnovne vrijednosti "tradicionalnih kultura", po kojima one mogu služiti kao uzori novom vremenu, ističu se upravo one pojave u kojima se izražava njihova sputanost uz tlo, njihova nemoćna podređenost svim nebeskim i zemaljskim silama.

Povijest etnologije, koja je izrasla upravo iz tih romantičkih zanosa za istinski narodni život, vrlo je poučna. Prečesto je ona bila znanost koja je pothranjivala razna ideološka izopačivanja pojma "naroda", kada se on usko povezao s pojmom političke nacije.

U složenom skupu uzroka koji su u osamnaestom stoljeću doveli do velikog "otkrića" puka ima ih nekoliko što su i ranijim razdobljima europske prošlosti doveli do obraćanja "drugoj" kulturnoj sredini, do "pučke" kulturne predaje. Osjećaji nezadovoljstva vlastitom civilizacijom, kulturom koja se pričinjala izvještačenom, umornom i iscrpljenom, susreću se u više navrata u toku europske povijesti. Pojava književnosti na narodnim jezicima u srednjem vijeku bila je isto tako otkriće novih izražajnih mogućnosti u dubokim slojevima pučkih predaja.

No ta "otkrića" zbivala su se nesvjesno i spontano. Govoreći o nastajanju romanskih pjesničkih oblika, njemački romanist Karl Vossler isticao je kako je prelet "poetičnog genija iz literarnog latinskog u svakodnevno bio čudo, kojega su ljudi postali svjesni mnogo kasnije". Štoviše, potkraj srednjeg vijeka, u vrijeme kada su pjesništvo i pučki govor već odavno čvrsto srasli, javljaju se u pjesnika i mislilaca, kao što su bili Dante, Petrarca i Boccaccio, još sumnje u "volgare", u podobnost pučkog govora za veliko pjesništvo.

No za razliku do tih spontanosti, nesvjesnih otkrića vrijednosti u pučkim sredinama, otkrivanje vrijednosti narodnih pjesama i pučke umjetnosti uopće, potkraj osamnaestog i na početku devetnaestog stoljeća, dovelo je do određenih racionalnih spoznaja o dvostrukom toku europske kulture. Spoznaja o postojanju "dviju kultura" u prošlosti Europe, jedne koja traje u usmenoj predaji i druge koja se izražava pismom, i o njihovim trajnim međusobnim odnosima, možda je jedna od najvećih tekovina romantičkih zanosa za "pučko" i "narodno".

Istraživanje odnosa tih dviju kultura u prošlosti jadranske obale susreće se s mnogim poteškoćama. Nedovoljno obrađen dokumentarni materijal iz kojega bi se mogla jasnije gledati povijest života "seoskih" sredina i nezavršena obrada književnih tekstova, ranijih od petnaestog stoljeća, otežava pristup problemu i unaprijed uduzima uvjerljivost pretpostavkama koje se mogu pojaviti već danas.

Povijest života na širokim područjima izvan starih gradova zapravo i ne postoji. Izuzevši nekoliko posebnih sredina, kao što su Vinodol, Poljica, pa otoci Brač, Mljet i Lastovo, gdje su nastali poznati dokumenti kojima se utvrđuje njihova osebujna društvenopolitička organizacija, ne znamo gotovo ništa o našem starom selu. I sam pojam "sela" odviše je prožet sadržajima koji su se javili mnogo kasnije. Pojmovi što se javljaju u srednjevjekovnim dokumentima upozoravaju na velike razlike u oblicima naselja koja se razvijaju u vezi s ratarstvom, stočarstvom ili ribarstvom, ili sa svim tim trima djelatnostima koje su na obalnom području često usko povezane. Iza svakog od pojmova kao što su: "curtis", "villa", "casale", "sella", "stan", "stobor" i "vicus" stajali su posve sigurno ne samo različiti oblici organizacije naselja nego i gotovo svako od njih ima različito podrijetlo. Isto tako malo znamo i o seljacima, a dokumenti nas opet upozoravaju na postojanje više slojeva "seljaštva", od slobodnjaka koji posjedu-

ju svoju "baštinu" pa do više ili manje zavisnih i za tlo vezanih poljoprivrednika. Razlike u oblicima naselja, u društvenom položaju njihovih stanovnika, dovode i do oblikovanja različitih životnih sredina. Ponegdje je posve sigurno plemenska zajednica osnovni oblik društvene organizacije, no isto se tako javljaju i manje porodice, izdvojene iz plemena, koje su nužno upućene na drukčije oblike "horizontalnog" društvenog povezivanja. Napokon, na gotovo čitavom obalnom području i na većim otocima uvijek se javlja grad kao pravo središte organizacije prostora, a to znači i da su osnovne privredne djelatnosti "sela" određene razvojem gradske privrede.

U toku čitavoga srednjeg vijeka postoji jasna suprotnost "sela" i "grada". Ona se izražava na različite načine, pa čak i razlikama u jeziku, koje se svjesno odražavaju u "javnom", a gube u svakodnevnom, "privatnom" životu. No usprkos tim suprotnostima, što često poprimaju oblik otvorenih sukoba, a potajno traju stoljećima kao svojevrsan "mali rat" koji je imao mnogo više žrtava nego što se pomišlja, na većem dijelu jadranske obale "selo" i "grad" stvaraju osebujno jedinstvo. Te dvije sredine upućene su jedna na drugu i usko povezane međusobnim životnim interesima, koji su jači od nerazumijevanja, mržnji i prezira. Ti interesi grade uvijek mostove kojima se premošćuju svi jazovi što ih stvaraju povezani sukobi, pa čak i oni teško zakrvavljeni. No dok se barem nekako može pratiti kako se uspostavljaju raznovrsne privredne veze između "seoske" okoline i gradova, teško je ustanoviti kako se stvaraju veze između dviju kultura: tradicionalne, seoske, i "učene", gradske.

Premda je pripadnost zajedničkoj vjeri omogućivala stvaranje zajedničkog sustava komunikacija, mnoštvo podataka upozorava da srednjovjekovno kršćanstvo ne treba zamišljati kao čvrstu i posve jednoliko sazdanu građevinu, unatoč mnogim razvijenim organizacionim oblicima, od biskupija do župa. Povijesni i etnološki podaci s jadranskog područja potvrđuju sudove povjesničara religija i antropologa, koje su oni izrekli služeći se usporednim materijalom čitavoga europskog prostora. "Sigurno je u Europi, kaže Mircea Eliade, pretežan dio seoskog stanovništva već više od jednog tisućljeća kristijaniziran, no ono je u kršćanstvo utkalo velik dio pretkršćanske religiozne baštine. Ne treba misliti da europski seljaci stoga nisu kršćani, ali njihova se religioznost ne ograničuje na povijesne oblike kršćanstva. Njihovu vjeru mogli bismo nazvati ahistorijskim kršćanstvom."

Analiza tog "ahistorijskog" kršćanstva seoskih sredina u kojima sve do najnovijeg vremena traju uvijek isti oblici materijalne prakse pomaže nam u razumijevanju i same biti njihove kulture. To je kultura u kojoj su se taložile jedna uz drugu različite predodžbe o čovjeku i svijetu, prikupljala različita iskustva, podsticaji i utjecaji, preplicući se pomirljivo u osebujno jedinstvo. Određujući bitne značajke te "tradicionalne" kulture, kulture koja počiva na usmenoj predaji, francuski antropolog André Varag-

nac ističe odsutnost racionalnih, intelektualnih momenata. U svojoj definiciji folkloru on to posve sažeto izriče: "Zajednička vjerovanja bez doktrine, kolektivna praksa bez teorije."

Upravo uslijed takvog značaja, "tradicionalna" je kultura uvijek bila svojevrsna riznica koja je učenoj, intelektualnoj kulturi često znala vraćati vrijednosti što ih je ova zaboravila. Iz pučke predaje jadranski su gradovi ponekad dobivali preoblikovane u priče i legende djeliće vlastite povijesti koja je izmakla njihovim ljetopiscima ili su možda zapisani istrunuli ili izgorjeli.

Dubrovački su građani sigurno rado saslušali u četrnaestom stoljeću priču pučana iz Konavala, da je nekoć starom gradu Epidauru pripadala sva ona zemlja za koju su se oni upravo u to vrijeme borili. Raznim mutnim legendama o svecima, koje su se odražavale u pučkoj predaji, koristili su se gradovi da bi dokazali rano podrijetlo svoga kršćanstva.

Navikli da težnju "novom" promatraju kao bitnu značajku stvaralaštva uopće, povjesničari kulture često su potcjenjivali pučku književnost i umjetnost u kojima se uporno ponavljaju isti oblici. Bez obzira na to sporno pitanje razvoja, u seoskim je sredinama sigurno sve do prodora strojeva uvijek postojao izrazit estetski smisao. On je proizlazio izravno iz značaja materijalne prakse i bio vezan uz nju. "Ne bismo mogli ni razumjeti kako se uopće održavao ljudski život na tehničkoj razini beskrajno nižoj od naše, kaže Varagnac, kada ne bismo spoznali značenje onih proizvoda koji se na prvi pogled čine nezavisnima od praktičnog života: umjetnosti, vjerovanja, duhovnog života."

Upravo ti estetski elementi pučke kulture prvi su privukli pažnju predstavnika intelektualne kulture. Prvo svjedočanstvo toga zanimanja za pučko stvaralaštvo nalazimo u spisu Jurja Šišgorića, "O položaju Ilirije i grada Šibenika", iz godine 1487. U posljednjem poglavlju toga učenog latinskog teksta nisu samo zabilježeni neki običaji i izričaji "ilirskog" stanovništva, nego se otvoreno iskazuje divljenje za poslovice, tužbalice, svadbene pjesme i kolo. Na kičeni humanistički način Šišgorić uspoređuje pučko pjesništvo s djelima antičkih pisaca i ostavlja nam podatak da je mnogo toga sabrao i preveo na latinski. Na žalost, taj je tekst izgubljen.

To je isto ono poštovanje pučkog izraza kojim je pedesetak godina kasnije Petar Hektorović slušao i zabilježio dvije narodne pjesme što su mu ih otpjevali njegovi ribari. Uzalud je učeni AELIUS Lampridius Cerva – Crijević na početku šesnaestog stoljeća u Dubrovniku kritizirao "skitski govor" i "ilirsko kričanje". Okret prema narodnom jeziku već je bio izvršen. Umjetno održavane jezične granice između sela i grada na jadranskoj obali bile su u petnaestom stoljeću probijene. Godine 1501. Marko Marulić piše "... u verzih hrvatskih" svoju Juditu, i priznaje svoj dug starim "začinjavcima".

Bilo je to prvo "otkriće" puka, a njegove su posljedice odredile i samo postojanje naše kulture.